

В. С. Тимофєєва

*Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара***«ЧАТТЕРТОН» ПІТЕРА АКРОЙДА: ВИТОКИ ЗАДУМУ**

Четвертий роман Пітера Акройда, вперше опублікований у 1987 році та названий «Чаттертон», продовжує лінію, вже відкриту та засновану його попередніми романами: «Великий вогонь Лондона» (1982), «Останній заповіт Оскара Уайльда» (1983) та особливо «Хоксмур» (1985). Всі вони ставлять питання читачам художньої літератури, а також читачам історичної прози щодо значення та обсягу правди та вигадки. Ці романи є зразками постмодерністської гри з минулим і сьогоденням, їх взаємопроникнення і взаємовпливу. Значення Томаса Чаттертона як героя роману є подвійним. З одного боку, він історична фігура, чий образ не забутий і сьогодні. З іншого боку, він є насамперед літературним діячем, і досить своєрідним.

Ключові слова: Пітер Акройд, роман, вигадка, Томас Чаттертон, історичний діяч, літературний діяч.

Четвертый роман Питера Акройда, впервые опубликованный в 1987 году и озаглавленный «Чаттертон», продолжает линию, уже открытую и основанную его предыдущими романами: «Великий Лондонский пожар» (1982), «Завещание Оскара Уайльда» (1983) и особенно «Хоксмур» (1985). Во всех них воплощены обращения к читателям художественной литературы, а также читателям исторической прозы о значении и сфере правды и вымысла. Эти романы являются образцами постмодернистской игры с прошлым и настоящим, их взаимопроницаемости и взаимовлияния. Значение Томаса Чаттертона как субъекта романного повествования у Акройда двойное. С одной стороны, он историческая фигура, чей образ не забыт и сегодня. С другой стороны, и что, думается, для Акройда важнее, творческая личность со своеобразным художественным миром и мышлением.

Ключевые слова: Питер Акройд, роман, вымысел, Томас Чаттертон, исторический деятель, литературный деятель.

Peter Ackroyd's celebrated fourth novel, first published in 1987 and entitled Chatterton, continues the line already opened and established by his previous novels *The Great Fire of London* (1982), *The Last Testament of Oscar Wilde* (1983) and especially *Hawksmoor* (1985). They all pose questions for readers of fiction as well as for readers of history concerning the meaning and the scope of these two terms of fake and fiction. They also deal with the issue of the recapture of the past from the present and the echoes of that past that pervade the present. The significance of Thomas Chatterton as the chosen subject of representation in Ackroyd's *Chatterton* is double. On the one hand, he is a historical figure whose traces have reached our time. On the other hand, he is, above all, a literary figure and quite a peculiar one.

Key words: Peter Ackroyd, novel, fiction, Thomas Chatterton, historical figure, literary figure.

Звернення до жанру літературної та «альтернативної» біографій у Пітера Акройда далеко не випадково, оскільки цей жанр має особливі переваги використанні принципу інтертекстуальності і реалізації основних положень постмодерністської естетики: відвертість тексту, його смислову децентрацію, розмивання кордонів, іронію, антидидактизм і гру. Його романи «Хоксмур», «Заповіт Оскара Уайльда», «Чаттертон» є своєрідним циклом творів, об'єднаних скрізною темою (художник та його творчість), місцем дії (Лондон) і персонажами, яких можна зарахувати до, так званих «кочівних», таких, що переміщуються з одного твору в інший, то як головного, то – другорядного учасника подій [3]. Завдяки об'єднанню автора і історично ідентичної особи, і існуючих літературних таємних змов, Акройд пише романи, які належать до категорії тих, що Лінда Хат-

чен характеризує як «*historiographic metafiction*». До так званої «*Historiographic metafiction*» дослідниця відносить «такі добре відомі і популярні романи, історії, що цілком володіють самосвідомістю і тією ж белетристикою, мають здатність маніпулювати текстами створюючи подібність людської конструкції» [1].

Письменник також створив біографії В. Шекспіра, Едгара По, зараз працює над серією біографій під загальною назвою «Короткі життєписи» (вже вийшли біографії Чосера, Тернера і Ньютона). Сучасний англійський автор не раз шокував пресу заявою, що до обіду він пише історичні романи, а після – біографії. Але все ж таки це може свідчити тільки про його працьовитість, результат якої – незліченні начерки нових сюжетів, що знов таки сколихнуть світ літератури. Крім того, Акройд вже почав серію науково-популярних книг для дітей «Подорожі в часі». У світ вийшли книги «Початок» (*The Beginning*), «Втеча із Землі» (*Escape From Earth*), «Давній Єгипет» (*Kingdom of the Dead*), «Міста крові», «Давня Греція», «Давній Рим». Деякі книги Акройда створені під час роботи над телевізійними серіалами. Так, трьохсерійний телевізійний фільм, зроблений BBC, з'явився на екранах одночасно з виходом у світ книги «Діккенс. Публічне життя і таємні пристрасті» (*Dickens: Public Life and Private Passion*, 2002), а телесеріал про Лондон, створений тією ж компанією, – одночасно з виходом книги «Ілюстрований Лондон» (*Illustrated London*, 2003) [3]. Біографія письменника перетворюється для П. Акройда на відправний пункт для написання постмодерністських історіографічних романів, які лише умовно пов'язані з жанром біографії. Серед інших робіт варто назвати «Вступ до Діккенса» (*Introduction to Dickens*, 1991) і збірку «Статті, огляди, есе, розповіді, лекції» (*The Collection: Journalism, Reviews, Essays, Short Stories, Lectures*, 2001), куди увійшли матеріали про театр, кіно і літературу, написані як для «*The Spectator*», так і для газети «*Times*», де Акройд з 1986 є головним книжковим оглядачем. Регулярно він виступає як оглядач і на радіо. Акройд – член Королівського літературної суспільки (1984), остання за часом з його винагород – Орден Британської імперії (2003).

У творчості Акройда в найбільш яскравій формі відбився процес розробки нових романних жанрів, що виникли на стику вигаданої реальності, якою є література, і філологічної рефлексії. До їх числа відносяться роман-пастиш, історіографічний роман, філологічний роман. Якщо жанрові канони перших двох вже позначені досить чітко, то межі філологічного роману до останнього часу залишалися розмитими, нечіткими. Порівняно недавно визначення «філологічний роман» стало переходити зі сфери стихійного вживання до використання як терміна літературознавства, що позначає деякий комплекс жанрових ознак [2].

«Чаттертон» (1987) – це четвертий роман Акройда, який критики одноставно вважають кращим його романом, – він був включений у шорт-лист премії Букера за 1988 в номінації «художня література». Фігура Т. Чаттертона по-своєму знакова для англійської культури. Юний поет, що жив у XVIII ст., був творцем однієї з найвідоміших підробок в історії літератури: тонко стилізувавши вірші, він видавав їх за твори Т. Роулі, ченця, який нібито жив у XV ст. Стилізація була настільки віртуозною, що думка про дійсного автора довго нікому не приходила в голову: вірші вважалися справжніми. Юний поет, проте, не знайшов ні слави, ні добробуту – він помер у віці вісімнадцяти років, отруївшись миш'яком. Містифікація, автором якої був Чаттертон, «повністю відповідала романтичному сприйняттю середньовіччя, яке починало формуватися у той час, а також явищу “романтичної містифікації”, найбільш яскравим прикладом якої став Осіан Макферсона» [5, с. 15].

Багато дослідників творчості Чаттертона (1752—1770) вважають, що найбільший вплив на письменника мав Томас Персі (Thomas Percy), відомий як автор «Реліктів давньоанглійської поезії» (*Relique of Ancient English Poetry*), антології балад і пісень, вперше опублікованої в 1765 р. Саме ця книга, швидше за все, і надихнула юного Чаттертона на створення ченця Томаса Роулі [1, с. 188].

На думку А. Л. Колесник, справжній дар Чаттертона не вміння створювати містифікації, а здатність «змінювати» свій голос, використовуючи найрізноманітніших персонажів. За інтерпретацією Акройда метод Чаттертона підкреслює активну і свідому роль автора в поєднанні різних текстів та дискурсу. В той самий час письменник блискуче деконструє звичну концепцію історії літератури як історії великих імен і досягнень. Для Пітера Акройда креативність в літературі полягає більшою мірою в здатності поглинати, а тому перефразувати минуле [4], адже він, як творець слова, може компонувати свою текстуальну реальність.

Об'єм творчої спадщини Чаттертона настільки великий, що повне зібрання творів сімнадцятирічного поета налічує майже 700 сторінок (оксфордське видання 1971 року), і це не може не викликати захоплення. Але, все ж таки, його помертній славі, що була оспівана романтиками, створившими позачасовий міф про романтичного поета, Чаттертон зобов'язаний передусім «роуліанським» текстам [4].

Інтерес до великого містифікатора у Пітера Акройда виник задовго до написання культового роману. Таємниця Чаттертона, Лондон того часу змусили Акройда вивчити неймовірну кількість історичної літератури, стикатися з реальними фактами і фантазіями літераторів. У результаті неможливо було розрізнити події, що дійсно мали місце, і сповна логічні припущення про розвиток історії поета. Клубок, сплетений із вигадок та правду про Чаттертона, стало неможливо розплутати, а чи варто було? Для того, щоб створити такий ностальгічний образ, поети-романтики повинні були проігнорувати реальні факти з життя Чаттертона (як, наприклад, його гаряче прагнення більше працювати та заробляти) і велику частину написаного ним. Результат був найвищою мірою парадоксальним – виникнення романтичної «підробки» життя великого автора підробок [4, с. 21]. У передмові до першої збірки статей, присвячених життю і творчості Томаса Чаттертона, «Томас Чаттертон і романтична культура» (Thomas Chatterton and Romantic Culture), опублікованої в 1999 році, Акройд висловлює радість з приводу того факту, що нарешті Томас Чаттертон сприймається серйозно науковою громадськістю. Для Пітера Акройда традиційна думка, що Чаттертона «відкрили» лейкісти Вордсворт та Колрідж, є помилковою. Чаттертон для нього – явище яскраве та самобутнє. З точки зору письменника, унікальність Чаттертона полягала в його вірі в те, що саме минуле, а також мова минулого, можуть і мають бути відроджені. Він не підтримував вчення ні Ньютона, ні Локка; він був візіонером (visionary) [2, с. 1-2], який дивився на світ крізь міфи і легенди. У цьому поет XVIII століття є для Акройда продовжувачем одвічної англійської традиції, адже протягом багатьох століть британські художники і письменники використовували суміш історичних стилів як засіб для точнішого розуміння минулого.

Написане Чаттертоном ввело в оману багато його сучасників і наступників і дало поштовх тривалим дебатам, які отримали назву «Суперечка про Роулі» (Rowley Controversy). Саме вона привела до того, що протягом багатьох років репутація Чаттертона вагалася між «генієм – майстром підробок» (fraudulent genius) і «чесним неуком» (honest ignoramus) [5]. Парадокс полягає в тому, що лише Чаттертон як автор підробок міг пізніше стати культовим романтичним героєм. Практично кожен з поетів, що належать до категорії «романтиків», вважав своїм обов'язком оспівати передчасно померлого хлопця-поета. Найбільш відомою є поема Вордсворта «Рішучість і незалежність» (Resolution and Independence, 1807), де поет називає Чаттертона «чудовим хлопчиком» (marvelous Boy) [4]. Його доля також стала предметом «Монодії» (1790) Колріджа, Кітс присвятив Чаттертону «Ендіміон» (Endymion, 1818), Шеллі створив його образ в «Адонісі» (Adonias, 1821). Чаттертон як «Poete maudit» де Він'ї, «чистий художник» (pure artist) Уайльда, цей «ніжний дух поетичного світу» [1, с. 32] з'явився далеко не відразу. Та і надалі цей образ був не єдиним, що експлуатувався письменниками.

Англійський професор Девід Фейрер (David Fairer) у своїй статті «Посмертне поетичне життя Чаттертона» (1770-1794) як контекст для «Монодії» Колріджа виділяє три види поетичного сприйняття фігури Чаттертона, які сформувалися відразу ж після його смерті: сатиричний, ліричний і драматичний, з поступовим домінуванням другого і третього, про що потім напише і український літературознавець Дмитро Затонський [3]. Образ молодого, але повністю зрілого сатирика створює у своїй статті 1789 року «Життя Чаттертона» (The Life of Chatterton) також Джордж Грегорі (Gregory, George) [1].

Проте протягом декількох років після своєї смерті Чаттертон як творча особистість був «невидимим». Лише через 7 років, у 1777 р., англійський вчений та критик Томас Тірвіт (Tyrwhitt, Thomas) відчув себе зобов'язаним надати читачам хоч би інформацію-примітку про основні обставини його (Чаттертона) короткого, але бентежного життя. Повніші біографічні дані про Чаттертона з'явилися трьома роками пізніше у вигляді відступу в епістолярному романі Герберта Крофта (Gerbert Croft) «Любов та безумство» (Love and Madness, 1800), хоча цей варіант життєпису не можна назвати офіційним. Повноцінна біографія була опублікована лише в 1789 р., через двадцять років після смерті поета, в четвертому томі видання «Британських біографій» (Biographia Britannica), здійсненого Ендрю Кіппісом (Andrew Kippis). Проте включена ця біографія була не в основний текст, а в «Додаток до букви Ч» ('Appendix to the letter C') і за обсягом не дуже перевищувала примітку. Паралельно набирала оберти вищезазначена «Суперечка про Роулі», якій була присвячена незліченна кількість всіляких статей і трактатів. Більшість дослідників творчості Чаттертона того часу ставилися до нього самого як до другорядного доказу, не більше. Саме цим і пояснюється майже повна відсутність інтересу до біографії Чаттертона на той час. Окрім вищезазначених причин, виникнення інтересу до особи Чаттертона багато в чому було зумовлене центральними естетичними питаннями кінця вісімнадцятого – почтку дев'ятнадцятого століть: чи є художній дар природженим або придбаним; яке визначення можна дати поетичній індивідуальності, чи є вона результатом природженої своєрідності або навчання в рамках літературної традиції; яким чином стосунки з патроном, видавцями та публікою впливають на літературу.

«Чаттертон» не перший твір Акройда, де письменник звертається до образу хлопця-поета. Оскар Уайльд в «Останньому заповіті Оскара Уайльда» (The Last Testament of Oscar Wilde) називає самогубство Чаттертона «великою трагедією XVIII століття» [4, с. 67]. Для акройдівського Уайльда причина драми Чаттертона полягає у світоглядному, філософському і етичному парадоксі – у таланті, яким надмірно був наділений Чаттертон. Уайльд Акройда вважає, що «цей дивний, крихкий хлопець був настільки обдарованим і настільки плідним, що щедро приписував свої виняткові твори іншим [5, с. 67]». Ось чому йому була потрібна маска – ця «найбільша таємниця творчості» [4, с. 19]. «Чаттертон» вдало з'єднав у собі прикмети детективу і так званого «дослідницького роману», популярного в сучасній літературі, причому детективну структуру твору програмує пастіш, представлений у формі вірогідного манускрипту Чаттертона. Твір починається з лаконічного («об'єктивного») викладу наявних відомостей про життя Томаса Чаттертона. Надалі в самому тексті Акройд пропонує три варіанти того, що могло б дійсно стояти за цією сухою енциклопедичною довідкою, – роман складається із трьох частин, кожна з яких подає свою версію обставин смерті героя [2]. Отже, Акройд використовує фігуру Чаттертона для наочної демонстрації відносності історичних фактів як головної проблеми сучасного жанру біографії.

Ускладнена структура дозволяє Акройду не лише більш повно представити головного героя, але і висловити своє ставлення до пов'язаних з ним загальних проблем літературознавства та філософії: взаємодії індивідуального таланту і традиції, реальності і вигадки, минулого і сьогодення, – так він наближається до

свого роду теоретичного дослідження. Таким чином, роман Пітера Акройда «Чаттертон» пропонує нам зразок свого роду трансформації академічної біографії, що поєднує життєпис неоднозначної історичної особи з рефлексією проблем літературної творчості і широке теоретичне узагальнення.

За словами А. Л. Колісник, автор створює не власне історичний твір, а ніби «роман про історичність історії», про проблеми, що постають перед автором такого літературного вигадання та зіставлення фактів. Підіймаючи питання про «природу історії як такої», Акройд затверджує властиву їй текстуальність, і відповідно, заперечує домінуючу роль факту в пізнанні єдиної істини. Можна побачити, що увага Акройда зосереджена на факті фальсифікації, якою займається Чаттертон, і витікаючої з цього факту колізії: поет підроблював біографії сучасників, створював образи вигаданих поетів (Роулі, Тургот, абат Джон), збирався писати вірші під іменами знаменитих авторів [2]. Ця колізія виводить нас до філологічної проблеми – проблеми літературної містифікації. Вибір героя і пов'язана з ним колізія слугують постановці проблеми, є жанротвірним чинником, орієнтованим на створення особливого жанрового різновиду роману, – роману «філологічного» (як ми встановили раніше). Найчастіше для написання біографій «письменник як герой» з XIX століття запозичують традицію жанрової гри, оформляючи такі твори не лише як біографії, але і як автобіографії, мемуари і псевдо-документальні історії. Різновидом піджанру «письменник як герой» може бути названа «черевомовна» біографія (термін Д. Петерса) – твір у якому біограф намагається ліквідувати дистанцію між собою і об'єктом розгляду шляхом запозичення його голосу [7]. Автори таких біографій ретельно вивчають манеру письма свого героя і його відношення до творчості, але той факт, що самі вони сприймають себе швидше як письменників, ніж як біографів, стимулює інтерес читачів до їхніх книг.

Широта загальної проблематики в Акройда з'єднується з максимальною чуйністю в зображенні одиничної долі. Критиками визнана ретельність, з якою автор відбирав фактичний і документальний матеріал для біографій і творів, поєднуючи історію і вигадку, – а також достовірність і своєрідність його мотивування вчинків персонажів. Він акцентує увагу на тому, що близькість своїх героїв один одному і самому собі він переживає в рівній мірі і як письменник, і як людина [7]. Прагнення зберегти в конкретному творчому просторі національну культурну спадщину, втілюючи його в зухвало незалежних словесних портретах персонажів, робить твори Пітера Акройда максимально адекватним матеріалом для спостереження за складністю і суперечністю літературного процесу в Англії кінця XX – початку XXI століття. У кожному своєму новому творі Акройд «занурюється» в минулі часи з тим, щоб, як дійсний британець, ще глибше пізнати себе і своє минуле. Тому в центрі його уваги виявляються творчі особи, як правило, письменники, поети, художники. При цьому для Акройда характерне використання широкого спектру жанрових моделей. Саме у творчості цього письменника де якості романіста, біографа і літературознавця, органічно поєднуються яскраво відображені особливості сучасного стану жанру біографії [1].

У книзі «Чаттертон» Пітер Акройд не даремно звернувся саме до особи поета кінця XVIII століття. Це пояснюється близькістю фігури генія-містифікатора як самому Акройду, так і літературній епосі постмодернізму в цілому з її пристрастю до імітації і гри; до того ж, особа поета як не можна точніше відповідає установці Акройда-біографа на деміфологізацію образу легендарного історичного персонажа. Радикальному перегляду загальноприйнятого трактування особи, на думку письменника, повинна послужити «демонологізація» розповіді про життя поета, тобто вихід за вузькі рамки монологу, що диктуються оповідачеві. Пітер Акройд належить до тих авторів, які у своїй творчості сполучають безліч жанрових модифікацій, що апелюють до всіляких традицій: історичний роман, детектив, біографія, мемуари і так далі. Оскільки роман Акройда «Чаттертон» включає

і межі детективного жанру, твір із захватом був оцінений не лише цінителями інтелектуальної прози, але і масовим читачем.

Бібліографічні посилання

1. *Абилова Ф.* Жанровое своеобразие романа П. Акройда «Лондонские сочинители» / Ф. Абилова. – Режим доступу: <http://natara.org/wp-content/uploads/2011/03/abilova7.pdf>
2. *Гребенчук Я.* Проблема творчества в романе Питера Акйрода «Чаттертон» / Я. Гребенчук // Вестник ВГУ. Сер. Филология. Журналистика. – 2006. – № 2. – С. 76–78.
3. *Затонский Д. В.* Модернизм и постмодернизм: Мысли об извечном коловращении изящных и неизящных искусств / Д. В. Затонский. – Харьков: Фолио; М.: Изд-во АСТ, 2000. – 256 с.
4. *Зверев А.* Акرويد Питер / А. Зверев // Энциклопедический словарь английской литературы XX века / [под ред. А. П. Саруханян]. – М.: Наука, 2005. – С. 18–20.
5. *Шуба Ю.* Вікторіанський і невікторіанський роман: інтертекстуальний діалог культур (на прикладі роману «Чаттертон» Пітера Акеройда) / Ю. Шуба // Наукові записки ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. – 2014. – Вип. 2(78), ч. II. – С. 220–228.
6. *Ackroyd P.* Chatterton / P. Ackroyd. – London: Penguin Books, 1993. – 249 p.
7. *Magill F. N.* Chatterton [Електронний ресурс] / F. N. Magill // Literary Masterpieces. Vol. 7. – Режим доступу: <http://www.enotes.com/topics/chatterton>

Надійшла до редколегії 06.07.2018 р.